

ԿԵՆՊԱՆԻՆԵՐԻ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԸ

ՍՍՏՄՈՒԷԼ ԲԱԼԱՂԵԱՆԻ

(Շարունակութիւն և վերջ¹)

Հիւսիսային ծովերում լողում է մի տեսակ կենդանի, որին ճանապարհորդները տւել են «հրէշ» մականունը: Եւ իրան ինչ կարող է լինել աւելի աշխնդակ, աւելի հրէշաւոր, քան այդ կենդանին: Երեւակացեցէք ձեզ, ընթերցող, մի արարած, որի գլուխը մի փոքր նման է մարդու գլխին, քնթի ներքեւում կպած են ահագին կոշտ բեխերը, իսկ բերանից դուրս են ցցւած երկու ահագին ժանիքներ, դէմքի արտայայտութիւնը վերին աստիճան զազանային է: Մարմնի միւս մասը աւելի նման է ձկան քան կաթնասունի, թէև դա մի իսկական կաթնասուն է:

Այդ արարածը ծովակովն է (морж), որի կաթնասուն լինելն ոչ ոք չի կասկածում միայն շնորհիւ այն հանգամանքին, որ նա ապրում է ջրերում, նրա մարմինը փոփոխւել է ստանալով մասամբ նմանութիւն ձկան հետ:

Ծովակովերն ապրում են հասարակութիւններով. նրանք կամ լողում են միասին ովկիանոսում կամ՝ բարձրանալով ծովերի մէջ գտնուող ահագին սառցյցների վերայ՝ պառկում են 15—20 անհատներից բաղկացած հօտերով, մնալով երկար ժամանակ այդ դրութեան մէջ: Ծովակովերի որսալը շահաւէտ գործ լինելով՝ հիւսիսում բազմաթիւ ձկնորսներ զբաղւած են լինում դրանով: Բայց որովհետև ծովակովերը սաստիկ ուժեղ և կատաղի զազաններ են, ուստի յաճախ նրանց որսալը այնքան էլ էժան չի նստում ձկնորսներին. քիչ չէ պատահում, որ ձկնորսները ծովակովերին հանդի-

պելով անկարող են լինում չաղթել նրանց և իրանք են զոհ դառնում կռելով սարսափելի զազանների հետ:

Զարմանալի միաբանութիւն է նկատուում այդ տարօրինակ կենդանիների շրջանում ընդհանուր պաշտպանութեան ժամանակ: Հէնց որ նրանցից մէկը վիրաւորւում է, իսկոյն հաւաքւում են հասարակութեան բոլոր անդամները և յարձակւում թշնամու վերայ: Կռպելանդի և Պաշէրի պատմելով, երբ ծովակովերից գոնէ մէկը նկատում է հեռւից մօտեցող որսկանի նաւակը, նա իսկոյն սկսում է հաչելով և գոռգոռալով լողալ դէպի նաւակը: Լսելով նրա ձայնը համայնքի միւս անդամները նոյնպէս արթնանում են և նոյնպէս արագ լողում դէպի նաւակը: Կարճ ժամանակից յետոյ նաւակը շրջապատւում է կտաղած զազաններով, որոնք աշխատում են նաւակը շուռ տալ և ոչնչացնել ամեն բան:

Այս դէպքում որսկանները աշխատում են որքան կարելի է շուտ փախչել-հեռանալ զազաններից, սակայն վերջիններից շուտ հեռանալը այնքան հեշտ բան չէ, որովհետեւ նրանք, զարմանալի արագութեամբ լողալով, յետ չեն մնում նաւակից: Ահա վերոյիշեալ գիտնականների խօսքերը.

«Ահա լսեցին հրացանների առաջին պայթիւնները և այս հանգամանքը աւելի ևս գրգռում է նրանց կտաղութիւնը: Սկսւում է կտաղի կռիւ. մի քանիսները (որսկաններից) կացիններով խփում են այդ սարսափելի աֆինքսների առջևի թաթերին, որովհետեւ զազանները ճգնում են վերջիններով շուռ տալ և փշրել նաւակը, միւսները պաշտպանւում են նետերով կամ. թիակների սուր ծայրով հարւածներ են տալիս նրանց հաստ և ահագին զանգերին, կամ թէ վերջապէս հրացաններից զնտակներ են արձակւում հրէշների լայն բացած և մռնչող բերանների մէջ: Օդը լցւում է կտաղի գոռոցներով, երկու կողմերն էլ կռւում են հաւասար եռանդով, ջուրը ալեկոծւում է և սաստիկ փրփրում. ջրի տակից երևան են գալիս նոր հրէշներ, միւսները մահառիթ վիրաւորւած լինելով խեղտւում են, ներկելով ջուրը իրանց արիւնով: Նաւակը փրկելու համար՝ թէ շուռ տալու վտանգից և թէ ծովակովերի ժանիքներից սաստիկ ֆնասելուց՝ չաճախ բաւական է լինում մահաբեր վի-

քաւորել այդ համարձակ և դիմացկուն կենդանիների առաջնորդին¹⁾։

Ծովաչին կաթնասունների մէջ, բացի ծովակովերից, կան նաև մի քանի ուրիշ տեսակներ, որոնց կեանքը նոյնպէս սաստիկ հետաքրքրական է։ Իբրև օրինակ կարելի է բերել ծովաչին կատուներին։ Երբ սկսւում է «սիրաչին շրջանը», ծովաչին կատուների որձերը սխտւմ են մօտենալ ափին՝ թողնելով ծովերի խորքերը և ընտրելով ափի յարմար տեղերը՝ դուրս են գալիս ջրից ցամաքի վերայ և ամբողջ ծովափը բաժանում են իրանց մէջ։ Յայտնի բան է, որ այդ բաժանումը առանց ընդհարման չի անցնում. աւելի ուժեղ որձերին յաջողւում է ստանալ աւելի մեծ և աւելի յարմար տեղերը։ Այդ բաժանումը կատարելուց յետոյ ամեն մի որձ պառկում է ծովափի աջն տեղում, որը իր սեպհականութիւնն է դարձրել և սպասում է էգերին։ Մի քանի ժամանակից յետոյ այդ վերջինները իրաւ գալիս են ծովի հեռաւոր տեղերից և լողալով մօտենում են ծովափին։

Այդ բոլորից սկսւում է էգերի օրսալը։ Ամեն մի որձ աշխատում է որքան կարելի է աւելի շատ էգեր բռնել, որոնց և տանում է իր սեպհական մասը։ Աւելի ուժեղ որձերը միշտ ունենում են աւելի շատ կանայք, քան թոյլերը։

Այդպիսով ամեն մի որձ իր սեպհական մասում կազմում է մի իսկական հարեմ, որին պահպանում է ամենայն խստութեամբ։ Խստիւ պահպանելու պատճառն այն է, որ որձերի շրջանում գոյութիւն ունի սովորութիւն՝ գողանալ ուրիշների էգերին. ամեն մէկը յարմար բոլակի է սպասում, որպէս զի յափշտակի իր հարեանի կանանցից մէկին կամ մի քանիսին։ Այդ գողութեան սովորութիւնը յաճախ կռիւներ է պատճառում որձերի միջև։

Պատահում է, որ երկու հակառակորդներ՝ կռւելով մի էգի համար՝ այնքան են ձգձգում խեղճ էգին, որ նա ականդում է իր հոգին։

¹⁾ Ա. Բրէմ.— Կենդանիների կեանքը (ռուսաց թանգման.), հատոր II, էջ 342.

Այժմ՝ թողնելով այն կենդանիներին, որոնք հասարակական տեսակէտից այնքան էլ հետաքրքրական չեն՝ անցնենք կապիկներին։ Այդ վերջինները պատկանում են այն կենդանիների թիւն, որոնց հասարակական կեանքը բաւական զարգացած է։

Կապիկների համարեա բոլոր տեսակները ապրում են առանձին համայնքներով, որոնցից ամեն մէկը ունենում է իր առաջնորդին։ Իբրեւ առաջնորդ կապիկների հօտերում ծառայում է մի որձ։ Պէտք է աւելացնեմ, որ առաջնորդ դառնալն այնքան էլ հեշտ բան չէ։ Առաջնորդ դառնալը հետեւեալ կերպ է կատարւում. որովհետեւ ամեն մի հօտում լինում են մի քանի որձեր, որոնցից ամեն մէկը, յայտնի բան է, ցանկութիւն ունի շեկավար լինելու, ուստի բանը առանց կռիւի չի անցնում։ Գոիւր որձերի մէջ լինում է երկարատեւ և կատաղի, ով վերջ ի վերջոյ յաղթող է հանդիսանում նա ճանաչւում է իբրեւ իշխանաւոր ամբողջ հօտի համար։ Առհասարակ կապիկները մեծ նշանակութիւն են տալիս Ֆիզիկական ուժին. այդ է պատճառը, որ հօտի բոլոր անդամները հեշտութեամբ և ինքնակամ հպատակւում են ամենազօրեղին։ Իսկ նրանք, որոնք ինքնուկամ չեն ընդունում առաջնորդի հպատակութիւնը, այնքան ծեծ են ուտում վերջինի կողմից, որ ստիպւած են լինում հնազանդւել։

Այդ կերպ կազմւած համայնքը յաճախ ձեռնարկում է ճանապարհորդութիւններ, մանաւանդ սնունդ ձարելու նպատակով։ Կապիկների այն հասարակութիւնները, որոնք ապրում են գիւղերի կամ քաղաքների մօտ, սնունդ ձարելու համար դիմում են շատ հեշտ միջոցի. այն է արշաւանքներ են անում մօտակայ այգիները, ագարակները, ուր ահագին փնտսներ են տալիս։

Մտնելով մի որ և է այգու մէջ՝ կապիկները չեն բաւականանում իրանց սովածութիւնը հագեցնելով, այլ աւերում են նրան հիմնաւորապէս, շատ պտուղներ իրանց հետ տանելով և շատ բան էլ ոչնչացնելով։

Այս երեւոյթը այնքան սովորական բան է Ասիայում և Ամերիկայում, որ այդ երկիրներում յաճախ գիւղատնտեսները չեն իմանում ինչ անեն, որպէս զի կարողանան ազատւել անտանելի այցելուներից։ Մենք սերմում ենք, իսկ հունձը տանում են կապիկները—ասում են շատ անգամ արաբները։ Այս դէպքում կապիկ-

ների հետ կուելը աւելի ևս դժւարանում է նրանով, որ դոքա վերին աստիճանի խելօք և խորամանկ կենդանիներ են. դոցա համար նշանակութիւն չունին և չեն կարող նրանց առաջն առնել ոչ կողպէքները, ոչ պարիսպները, ոչ էլ սողնակները (задвижка): Շատ անգամ կապիկները ուղղակի պարսպի գլխով թռչում ընկնում են այգու մէջ, կամ թէ բաց են անում այգու դուռը յետ քաշելով սողնակը:

Այգու մէջ մտնելուց առաջ կապիկներից մի քանիսը նախ զգուշութեամբ դիտում են իրանց շուրջը, որպէս զի իմանան թէ արդեօք վտանգ չի կարող սպառնայ հօտին: Ըստ մեծի մասին կապիկները միայն այն ժամանակ են համարձակւում այգու մէջ մտնել, երբ համոզւում են, որ այգեպանը բացակայ է: Այս դէպքում էլ (այսինքն երբ վճռում են մտնել այգու մէջ) կապիկները չեն մոռանում զգուշութիւնը. այդ երևում է նրանից, որ կողոպուտը սկսելուց առաջ, նրանք իրանցից մի քանիսներին պահապան են նշանակում, որոնք ամենեւին չեն մասնակցում կողոպուտին, այլ, կանգնած այգու զանազան մասերում, ուշադրութեամբ նայում են դէպի դանազան կողմերը, որպէս զի նախօրօք նկատեն մօտեցող այգետէրերին ու իսկոյն յայտնեն համայնքին:

Երբ պահապանները նկատում են հեռւից այգեպանին, իսկոյն անհանգիստ ձայներ են արձակում, որից յետոյ ամբողջ հօտը անհետանում է այգուց: Պատահում է, որ պահապաններից մէկը կամ մի քանիսը մոռանում են իրանց պաշտօնը և սաստիկ գրաււում են կողոպուտով. սակայն դրա պատճառով նրանք այնքան սաստիկ պատժւում են համայնքի կողմից, որ հազիւ թէ երկրորդ անգամ համարձակւին կրկնել իրանց սխալը: Պատիժը կաշանում է նրանում, որ համայնքի միւս անդամները բռնում են իւր պաշտօնը վատ կատարող պահապանին և այնքան են ծեծում, որ քիչ է մնում մեռնի:

Շնորհիւ այդ զգուշութեան սակաւ է պատահում, որ կապիկները կողոպուտի ժամանակ փորձանքի մէջ ընկնեն: Երբ այգեպանը վրայ է հասնում, նրանք անհետանում են այգուց, բայց այդ դեռ չի նշանակում, թէ նրանք բոլորովին փախչում են: Ո՛չ, նրանք թաք են կենում մօտակայ անտառում միայն կարճ ժամանակով, մինչև որ այգեպանը կը հեռանայ այգուց, ապա նորից վերադառնում են, որպէս զի շարունակեն իրանց գործը:

ձանապարհորդները պատմում են, որ կապիկները՝ ներս թափելով մի որ և է ագարակի մէջ՝ չղնելով իրանց բոլոր յոյսը պահապանների վրա, կատարում են կողոպուտը սուս ու փուս, որպէս զի ոչ մի ձայն չհասնի այգետէրին: Սակայն այդ բանը յաճախ մոռանում են շատ ջահէլ կապիկները և ուրախութիւնից սկսում են թռչկոտել և ձայներ արձակել: Հէնց որ այդ պատահում է, աւելի հասակաւորները իսկոյն վրա են թափւում մեղաւորի վրայ և ապտակներ է որ ստանում է մեղաւորը իր յանցանքի համար:

ձանապարհորդ Հէյգլինը՝ նկարագրելով կապիկների պաւիան կոչուող տեսակի հօտը՝ շարունակում է. ...«Ամբողջ համայնքը ուղեորւում է սնունդ ձարելու համար: Նրանց սնունդը բաղկանում է կոկոններից, տերեւներից, պտուղներից ու հացահատիկներից: Ընդհանուր ոյժերով նրանք շուռ են տալիս մեծ քարերը, որովհետեւ դրանց տակին լինում են որդներ, չաղ թրթուռներ, բզէզներ և խխունջներ (որոնց նոյնպէս ուտում են պաւիանները): Հէնց նոյն այդ ժամանակ ջահէլ որձերը ուրախ խաղեր են սկսում, ծիծաղելի կերպով վազվզում են, ծաղրում են իրար... Ահա նոցանից մէկ Ֆրանտ յանդուզն քաղաքավարութեամբ մօտենում է հետաքրքիր էգին. դա համեստ կերպով և միևնոյն ժամանակ մեծ արժանապատուութեամբ շուռ է տալիս իր երեսը նրանից (Ֆրանտ կապիկից): Ֆրանտը աւելի ևս յանդուզն է դառնում: Սակայն էգի օրինաւոր ամուսինը նկատեց լիրբի վարմունքը, սկսեց աղմուկ, կռիւ, և Ֆրանտը ստիպւեց ամօթով փախուստ տալ...¹⁾»:

Վերև մենք տեսանք, որ կապիկները համարձակ աւազակներ են և մեծամեծ փնասներ են հասցնում գիւղատնտեսութեանը: Հարկաւոր է աւելացնել, որ մի քանի երկիրներում նրանց յանդգնութիւնը աւելի ևս հեռու է գնում. կապիկները այդ տեղերում՝ չբաւականանալով քաքաքից հեռու գտնուող այգիները կողոպտելով՝ յաճախ մտնում են նոյն իսկ գիւղերի և քաղաքների մէջ սնունդ ձարելու համար: Սակայն այդքան լրբութեան առաջանալուն մասամբ նպաստել են իրանք մարդիկ:

¹⁾ Ա. Բրէմ—նոյն տեղը, հատոր I. էջ 196:

Բանը նրանումն է, որ մի բանի երկիրներ ընակիչները համարում են կապիկներին սուրբ կենդանիներ և ոչ միայն չեն հալածում նրանց, այլ և շատ անգամ պահում մեծացնում են ծառեր, որոնց պտուղները նշանակում են կապիկների համար. երբ այդ ծառերի պտուղները հասնում են, իրանք բնակիչները պտուղներին ձեռք չեն տալիս, այլ թողնում են մօտակա կապիկների համայնքների համար:

Ի՞նչ ասել կուզէ, որ այդ «սուրբ կենդանիները» հենց այդպիսի մի բանի են սպասում. որոշ ժամանակ դուք միտին զալիս են «սուրբ ծառերի» մօտ և ուտում են պտուղներ ինչքան որ կարող են: Մեծել կապիկներին համարում է մեծ մեղք այդ մարդկանց կողմից նոյն իսկ այն դէպքում, երբ նրանք մեծ ֆնասներ են հասցնում:

Հասկանալի բան է, որ այդպիսի վերաբերմունքը աւելի ևս կը սաստկացնէր կապիկների բնական չանդգնութիւնը:

Առաւել որ Հնդկաստանում բնիկները ոչ միայն իրանք չեն զսպում կապիկներին, այլ և սաստիկ զայրանում են, երբ այդ երկրում բնակող եւրոպացիք սկսում են հալածել ձանձրացուցիչ և ֆնասակար կենդանիներին:

Շնորհիւ այդ հանգամանքի կապիկները շատ տեղերում լրբաբար մոտնում են ամեն տեղ, նոյն իսկ տների մէջ կերակուր ճարելու համար: Ալժիրէ դէպք հետեւեալ ծիծաղելի դէպքն է պատմում այդ մասին: Մի անգլուհի—Լէզի Բարկէր—որը ապրում էր Հնդկաստանում, ցանկացաւ իր տանը սարքել բուն եւրոպական ճաշկերոյթ, ուստի և հրաւիրեց բազմաթիւ հիւրեր: Ճաշկերոյթի օրը Լէզի Բարկէրը կարգի բերեց ճաշի սեղանը և նրա վրա դրսեց այն ամեն ուտելիքները, որոնք առ հասարակ դարսում են եւրոպացում: Արդէն ամեն բան պատրաստ էր և հիւրերը շուտով պէտք է հաւաքւէին, ուստի տիկին Բարկէրը կարճ ժամանակով հեռալաւ ճաշարանից իր սննեակը, որպէս զի հագնւել. ծառաներն էլ մի ինչ որ է պատճառով դուրս գնացին: Վերջապէս տիկինը դուրս եկաւ իր սննեակից առօր-փառօք հիւրերին զիմաւորելու համար և ինչ տեսաւ! ճաշարանում գտնւում էին բազմաթիւ հիւրեր, սակայն ոչ հրաւիրւածները, այլ նրանց փոխարէն շնորհ էին բերել...կա-

պիկները! Օգտուելով այն հանգամանքից, որ ճաշարանի պատուհանները բաց էին, կապիկների ամբողջ մի հօտ ներս էր մտել ճաշարանի մէջ ուր նրանք անուշ էին անուամ սեղանի վրայ դարսած համեղ ուտելիքները...

Մի ուրիշ անգամ նոյն կապիկները էլի մեծ ցաւ պատճառեցին տիկին Բարկէրին: Տիկինը ունէր մի փոքրիկ շուն Ֆիւրի անունով: Այդ Ֆիւրին ատելով ատում էր կապիկներին և միշտ աշխատում էր նրանց խռկել Բարկէրի տան պատշգամբից, երբ նրանք այցելութիւնով գալիս էին տիկնոջ տունը: Այս բանը բոլորովին դիւր չէր գալիս կապիկներին, որոնք վճռեցին հանել իրանց վրէժը ձանձարացուցիչ Ֆիւրից, որ և կատարեցին հետեւեալ կերպ: Մի անգամ երբ կապիկները էլի եկել էին այցելութիւնով տիկնոջ մօտ, նրանցից մէկը զարմանալի արագութեամբ բռնեց Ֆիւրիին, վազեց մօտակայ ծառի մօտ և թռաւ ծառի վրայ, տանելով իր հետ նոյնպէս և Ֆիւրիին. մի քանի ուրիշ կապիկներ էլ թռան ծառի վրայ, ուր սկսեցին ձգձգել, ճխլել խեղճ Ֆիւրիին, ուշադրութիւն չդարձնելով նրա ողբազին գոչումներին: Վերջն էլ կապիկները վաչր գցեցին ծառի բարձրութիւնից Ֆիւրիին, որ և իսկոյն սատկեց ¹⁾:

Մեզ արդէն յայտնի է, որ հասարակական կեանքի զարգացումը միշտ ազդում է մատաղ սերունդների զարգացման և աճման վրայ. կենդանիների այն տեսակը, որը ունի մի բաւական զարգացած հասարակական կեանք, միևնոյն ժամանակ աւելի շատ է հոգում նոր առաջացած սերունդների համար քան թէ սոոր հասարակական կեանք ունեցող կենդանիները:

Եթէ այդ տեսակէտից նայենք կապիկների վրայ, մենք կը համոզուենք, որ այդ օրէնքը ճիշտ է նաև նրանց նկատմամբ: Կապիկները մեծ հոգսեր են տանում իրանց ձագուկների համար, որոնց ըստ մեծի մասին սաստիկ սիրում են: Արդէն բազմաթիւ ֆակտեր են յայտնի, որոնցից երևում է, որ կապիկները ընդունակ են նոյն իսկ իրանց անձը զոհել իրանց ձագուկներին չիրկելու համար: Բերեմ

¹⁾ Բրէմ—նոյն տեղը, հատ. I, էջ 162:

այդ Ֆակտերից միայն մէկը: Ահա տեսէք թէ ինչ է պատմում Շոմբուրգը:

...«Ինձ վիճակեց տեսնել յիրաւի սրտաշարժ օրինակ ինքնազոհ մայրական սիրոյ: Ես արդէն ուզում էի վերադառնալ դէպի իմ նաւակը, յանկարծ գլխիս վերեւ գտնւող ծառերից մէկի վրայ հնչեցին վախեցած կապիկի ձայները, որից պարզ երեաց, որ դա կապիկի ձագուկ էր: Նրան մայրը մոռացել թողել էր փախչելու ժամանակ: Այդ ժամանակ ինձ հետ գտնւող հնդկացիներից մէկը բարձրացաւ ծառի վրայ, իսկ ձագուկը, տեսնելով այդ օտարին, սկսեց բարձրաձայն արտայայտել իր վախը: Յանկարծ մօտակայ ծառից լսեց վերադարձած մօր պատասխանը... Սակայն այստեղ նրան (մօրը) խփեցին հրացանից. թէև նա սկզբում սկսեց փախչել, բայց լսելով իր սիրելի ձագուկի նոր ողբազին գոչումները... նա թէև դժւարութեամբ (որովհետև վիրաւորւած էր), բայց էլի ցաւովեց այն ճիւղի վրայ, ուր գտնւում էր ձագուկը: Արագութեամբ դնելով նրան (ձագուկին) իր մէջքի վրայ, մայրը ուզում էր արդէն փախչել, յանկարծ՝ շնացած, որ ես սաստիկ արգելել էի, հրացանը թնդաց երրորդ անգամ (հրացանի գցողը հնդկացին էր) և մահացու վիրաւորեց մօրը: Նոյն իսկ այդ ժամանակ, կռւելով արդէն մահի հետ, նա էլի դեռ կրճքին սեղմում էր իր սիրելի ձագուկին և էլի փորձում էր փախչել (ձագուկի հետ), սակայն այդ փորձերը էլ չէին կարող յաջողւել. կապիկը ընկաւ գետնի վրայ մեռած ¹⁾»:

Վ Ե Ր Ձ

¹⁾ Բրէմ—նոյն տեղը, հատ. I, էջ 241: